

A nyelv fogalma a nyelvhasználat tükrében*

A nyelvi cselekvések és a velük kapcsolatos gondolatok, mentális képek, visszaemlékezések, átélések, érzelmek stb. állandóan kísérik bennünket mindennapi létezésünkben. Bárhogyan és bármit cselekszünk, bármit teszünk, bármit és bármiről gondolkodunk, álmodunk, vagy bármire törekszünk, képtelenek vagyunk ettől a folyamattól elszakadni vagy leállítani ezt a tudatunkban végbemenő spontán és megszakíthatatlan mozgást. A természetes nyelv nem létezhet az emberen kívül, benne van a tudatunkban, emlékezetünkben, és minden gondolati mozgás automatikusan maga után vonja kontúrjainak a megváltozását is. Egész életünkben együtt élünk a nyelvünkkel, és egyidejűleg benne élünk a nyelvünkben is. Ezt a jelenséget akár nyelvi létezésnek is nevezhetnénk. Ebben a folyamatban a nyelv egyrészt úgy jelenik meg, mint objektum, amelyet használója állandóan hozzáidomít, hozzáigazít a tapasztalataiból fakadó feladatokhoz, másrészt úgy, mint olyan közeg, amelybe ezek az élettapasztalatok beleolvadnak, szervesen beépülnek. Azt mondhatjuk tehát, hogy mi „rendelkezünk” a nyelvvel, de mondhatjuk azt is, hogy a nyelv is „rendelkezik” velünk. Ez azt jelenti, hogy a nyelv jelen van minden gondolatunk és cselekedetünk létrejötténél, és nem tudjuk kikapcsolni, illetve önkényesen neutralizálni.

Mint ismeretes, elképzelésünk a nyelvről, mint a kutatás tárgyáról, voltaképp jelenleg is ugyanazt az utat követi, amelyet még a felvilágosodás korában jelölt ki, nevezetesen a racionalizmus és a determinizmus útját. Az, hogy a nyelvtudomány hogyan határozta meg korábban és hogyan határozza meg manapság kutatásának tárgyát, valamint leírásának a céljait és módszereit, arról tanúskodik, hogy még a francia forradalom előtti korszak szellemi öröksége érvényesül benne. Ugyanaz a jelenségek racionális és célszerű organizációjának az univerzális elveibe vetett hit; ugyanaz a hierarchikus viszony a belső ideális rend és a külső tökéletlen realizáció között; ugyanaz a törekvés az általánosításra, amelyben minden egyéni és átmeneti csak elsődleges nyersanyagként szolgál az intellektuális konceptuális munkához; ugyanaz a determinizmus az algoritmikus szabályok megfogalmazása érdekében, amely azon a meggyőződésen alapul, hogy X ponttól az Y-ig csak egy út lehetséges akkor is, ha nem is tudjuk pontosan, hol találhatóak ezek a pontok, és mit is jelent tulajdonképpen az, hogy az egyik ponttól eljutunk vagy eljutottunk a másikhoz.

* Az OTKA (TO4632 NYE) támogatásával készült.

Függetlenül attól, hogy a nyelvi leírás területén egyre újabb és újabb elméletek, koncepciók, módszerek és megközelítések jelennek meg, a nyelvet a továbbiakban is változatlanul rendkívül bonyolult, racionális elvek alapján felépített, az állandó és szabályosan működő, operatív szabályokat tartalmazó berendezésnek (mechanizmusnak) képzelik el, amely az adott nyelvhasználó memóriájában létezik, és amely képes nyelvtanilag helyes sorokat generálni. Arra vonatkozóan azonban, hogy ennek a mechanizmusnak milyen a belső felépítése, belső taxonómiája, a legkülönbözőbb vélemények és elképzelések születtek és születnek most is a nyelvészek körében. A 20. század lingvistái a nyelvi leírás módszereit jelentősen kifejlesztették, de a nyelv egész szerkezetére vonatkozó fogalmak tulajdonképpen alig változtak, bár kétségkívül némelyiknek módosult az értelmezése. Az a nézet honosodott meg, hogy minél egzaktabb, kompaktabb módon fogalmazódnak meg a nyelvtani szabályok, annál jobban hasznosíthatók a nyelv megértésében, gyakorlati elsajátításában, valamint más alkalmazott célok elérésében. Így a tudatunkban kialakult egy olyan meggyőződés, hogy a nyelvtanokban, különféle tanulmányokban, illetve a nyelvkönyvekben leírt, valamilyen elvek szerint rendezett nyelvi anyag modellszerűen tükrözi azt a belső implicit tudást, amelyet birtokolunk, és amelyet sikeresen használunk a nyelvi kommunikáció folyamatában. A mai nyelvelméletek, amelyek a múlt század tudományos gondolkodásának a csúcseit jelentik, szintén azt vallják, hogy a nyelv egy logikai elvek alapján felépített, racionálisan működő mechanizmus, és arra kell törekedni, hogy minél közelebb kerüljünk ehhez a tökéletesnek vélt rendszerhez, amely feltehetőleg minden ember tudatában jelen van, aki képes helyesen használni a nyelvet.

Ha azonban figyelmen kívül hagyjuk azt a nézetet, amely előre meghatározza, hogy hogyan kell elképzelni a nyelvet, hogy a nyelvnek mit kell tartalmaznia, és hogyan kell működni, és megnézzük, hogyan viszonyulnak maguk a nyelvhasználók a nyelvhez közvetlenül, mindennapi életükben, akkor egészen más kép rajzolódik ki előttünk. Természetesen, a szabályok segítséget nyújthatnak a nyelv elsajátításához, de jogosan felvetődik a kérdés: miből következik az, hogy a voltaképpen nyelvhasználat és ennek elsajátítása, egy és ugyanaz. Ahhoz például, hogy az általunk tanult idegen nyelven nyelvtanilag helyes mondatokat tudjunk létrehozni, miért kell figyelembe venni azt is, hogy hogyan viszonyulunk a már általunk ismert és hosszú időn keresztül használt nyelvhez vagy nyelvekhez, amely/ amelyek segítségével végtelenül sok, különféle információhoz jutottunk, és amely részét képezi szellemi és emocionális életünknek.

A nyelvi tevékenység végső produktumai, amelyeket mi magunk „gyártunk”, vagy másoktól készen kapunk, nem izoláltan, hanem mindig olyan környezetben jönnek létre, amelyben a legkülönbözőbb asszociációk, az intellektuális és emocionális reakciók, spontán visszaemlékezések jelennek meg, és amelyben a beszédpartnerek és a kommunikációs szituációk intuitív és tudatos minősítése megy végbe. Ezek a produktumok (a dialógus replikái) elválaszthatatlanok attól a közegtől, amelynek szerves részét alkotják. Minden beszédaktus az emberi tapasztalat egy megszakíthatatlan mozgásban lévő áramlatának a része, és tükrözi azokat az egyedi körülményeket is, amelyekben és amelyek számára létrejött. (Ezek: az adó kommunikatív szándéka, célja; számtalan, különböző és sokszor egymásnak ellentmondó,

valamint az adó számára sem mindig teljesen világos relációk a közvetlen és potenciális, ismert és elképzelt vevő viszonylatában; az adott közlésben kifejezésre jutott fontos vagy jelentéktelen, általános vagy rutin jellegű lehetséges körülmények; számtalan és különféle asszociáció az előző tapasztalattal kapcsolatban; valamint sok megszámlálhatatlan és sokszor pontosan nem meghatározható asszociáció, kép vagy képzet).

Érdeemes feltenni a kérdést: milyen módon lehet – ha egyáltalán lehetséges – bemutatni ezt a folyamatot egy racionálisan felépített modellben? Hogyan lehet elemezni azt, amit megvalósítunk a létezésünk (beleértve nyelvi létezésünket is) minden mozzanatában? Mit jelent tulajdonképpen az, hogy mi saját magunknak vagy másoknak valamit „mondunk, mondtunk”, vagy valamit „megértettünk”, illetve „nem értettünk meg semmit”. Mit jelent az, hogy valamit mondani akartunk, és ezt akaratum ellenére vagy sikerült, vagy nem sikerült teljes egészében kifejezni? Milyen gondolatok, képzetek, képek, visszaemlékezések, asszociációk, átélések, érzelmek stb. társulnak ezekhez a cselekvésekhez, mint elválaszthatatlan integráns részek, és mindez hogyan objektivizálódik a megfigyelés számára hozzáférhető nyelvhasználati aktusban? De ezzel kapcsolatban felmerülhet egy másik kérdés is: ezt a beszédaktust mennyire lehet objektivizálódottnak tekinteni, figyelembe véve a szó- és képi reminiscenciák, valamint a vele kapcsolatos asszociációk átláthatatlan hálózatát is? Nyilvánvaló, hogy egy ilyen szempontú leírás más megközelítést igényel. Az a felfogás, amely szerint a nyelv úgy értelmezhető, mint egy racionálisan felépített konceptuális objektum vagy mechanizmus, itt már nem alkalmazható, hiszen a mindennapi tevékenységünkre nem jellemző az egységes és racionális szervezettség; a nyelvhez való viszonyunk pedig a mindennapi létezés elvén alapul. Természetesen, megtalálhatjuk benne azokat a strukturális elemeket is, amelyek bizonyos cél elérését szolgálják, például a nyelvi anyag elrendezése tankönyvekben azzal a szándékkal, hogy megkönnyítsük a nyelvoktatást, illetve a nyelvtanulást, de egészében véve a nyelvi létezés folyamata tulajdonképpen nem más, mint megszámlálhatatlan különböző és sokirányú tényező halmazának a rendkívül bonyolult konstellációja. Ezt olyan nyitott mezőnek lehet elképzelni, amelyben nem szerepelnek egyszer s mindenkorra meghatározott vagy teljesen előre prognosztizálható cselekvések, ám ez nem jelenti azt, hogy a nyelvhasználat kaotikus és véletlenszerű folyamat. Ha beszélünk, az az érzésünk, hogy jól vagy rosszul, de kifejeztük azt, amit közölni akartunk, és úgy gondoljuk, hogy a beszédpartnerünk bizonyára meg is értette, mert reakcióját az adott közlésre adekvátnak minősítettük. Ez azt jelenti, hogy nyelvi létezésünk áramlatában valamilyen konszolidáló és szabályozó tényezők vesznek részt, de természetük ismeretlen. Az a felfogás, hogy a nyelvhasználat azonos a kész jelek kölcsönös cseréjével ugyanúgy, mint például a kereskedelemben az áru eladása és megvétele, elfogadhatatlan. Az emberi nyelvnek nincsen egységes felépítése, állandóan mozgásban van, és állandóan változik a kontúrja. A nyelv az előző nyelvi tapasztalathból eredő, különböző formájú és terjedelmű elemeket is tartalmazza, s ezek ugyancsak dinamikusan tárolódnak az emlékezetünkben. A nyelvi emlékezet konglomerátumában létező, kész fragmentumok keverednek egymással, fizikai és értelmi kontúrjai állandóan változnak, a köztük meglévő határok elmosódnak, ezek tehát nem tartósak, hanem relatívak.

Nyelvi tevékenységünk során nyelvi emlékezetünkéből előhívjuk a szükséges fragmentumokat. Ezt a folyamatot úgy foghatjuk fel, mint egy szakadatlan „citációs” áramlatot.

Az a törekvés, hogy a nyelvhasználatnak valamilyen racionális és rendezett formát tulajdonítsunk azzal a céllal, hogy ezt a folyamatot valamilyen módon megmagyarázzuk, és saját nyelvi tapasztalatunkat egyeztessük, koordináljuk más emberek tapasztalatával, elválaszthatatlan minden ember nyelvi létezésétől. A gondolkodásunk természetesen arra törekszik, hogy nemcsak a nyelvben, hanem bármilyen más élettapasztalatban is felfedezze azt, ami általános és rendezett, ami ismétlődik és állandó. Ez viszont értelemszerűen egy rendezett, általános struktúra (rendszer), azaz logikai alapokon nyugvó objektum (konstruktum) felépítéséhez vezet. Úgy véljük azonban, hogy létezik más irányú gondolkodásmód (eljárásmód) is, amely elsődleges kiindulópontként nem az „absztrahált” szabályrendszert veszi alapul, hanem a nyelvhasználók valódi saját nyelvi tapasztalatát. Látnunk kell viszont azt is, hogy metanyelvi reflexiónk soha sem lehet teljesen egységes, a felfedezett hasonlóságok, azonosságok, szabályszerűségek, törvények mindig relatív jellegűek maradnak, mivel a konkrét nyelvhasználati aktusban ezek állandóan változnak, szétfolynak, beleolvadnak egymásba a számos különféle tényező és körülmény hatására. Természetesen, mindig lesz olyan szándék, hogy a szabályokat minél absztraktabb, általánosabb formában fogalmazzuk meg oly módon, hogy eltekintünk azoktól a nyelvi tényektől, jelenségektől, amelyekre az adott szabály nem terjed ki. Ilyenkor ezeket a jelenségeket a kutatás számára általában jelentéktelennek, marginálisnak, másodlagosnak tekintjük.

Manapság sok szó esik a nyelvről, mint társadalmi jelenségről, a különböző kódfejtékről, a grammatikai és szemantikai struktúrákról, a szabályokról, a nyelvi viselkedés konvencióiról stb. Véleményünk szerint azonban az a legfontosabb, hogy megismerjük, hogyan cselekednek az egyének akkor, amikor a nyelvi kommunikációs folyamatban saját megismételhetetlen tapasztalatukat felfoghatóvá teszik mások számára, akik szintén megismételhetetlen tapasztalattal rendelkezvén beépítik ezeket a sajátjukba. A beszéd folyamatban használt, bármely nyelvi forma minden esetben egyedi, és soha nem ismétlődik meg pontosan, hiszen állandóan változik a kontextus, változnak a körülmények, a beszélő fizikai és emocionális állapota stb., és ez döntően befolyásolja a nyelvi forma fizikai megtestesülését és megértését.

Gyakran meg vagyunk győződve arról, hogy a kész nyelvi produktumok elemzése során szerzett explicit tudásunk alapján megalkotott metanyelvi modell valóban tükrözi a nyelv működését, azaz azt, hogy hogyan hozzuk létre és hogyan értelmezzük a megnyilatkozásokat a mindennapi nyelvhasználatban. El kell azonban ismerni azt a tényt is, hogy semelyik lingvisztikai modell (ezt az eddig megalkotott modellek is bizonyítják) nem lesz képes elérni azt, amit a nyelvhasználók elérnek saját nyelvi intuíciójuk alapján. Fel lehet tenni a kérdést, hogy a nyelv mint kutatási tárgy racionális elrendezése valóban azt az elsődleges állapotot képezi-e, amely alapja és nélkülözhetetlen feltétele a nyelvhasználatnak, vagy nyelvi tevékenységünk racionalizálása csak másodlagos jellegű, azaz egy előző állapotnak a produktuma, amely tevékenység más elvek alapján megy végbe. Az adott modell-

ben megnyilvánuló szabályrendszert nem lehet azonosnak tekinteni a nyelvvel. A nyelvnek szigorú algoritmikus szabályrendszerként való értelmezése nyilvánvalóan nem veszi figyelembe azt a különbséget sem, amely a nyelv elsajátítására irányuló cselekvések és a nyelvvel történő operálás között fennáll, amelynek eredményeként a nyelv egy adott személy elválaszthatatlan részévé válik.

Bármely tárgy racionális megismerése valójában csak a tárgy egy meghatározott fragmentumát érintheti, tehát az algoritmikus modelltől nem várható el, hogy képes legyen leírni és megmagyarázni a mindennapi nyelvhasználatot. Egy ilyen modellnek a szerepe és funkciói csak akkor tudatosulhatnak bennünk, ha ezt megpróbáljuk elképzelni nyelvi létezésünk összetettségében és perspektívájában, valamint a végső nyelvi produktum megjelenésében. Ne legyenek illúzióink: az adott objektumnak a gondolatunk által megalkotott mentális képe tapasztalatunk objektivizált produktuma. Gondolataink szüntelen dinamikus mozgása közben, amelyben a nyelvi létezésünk is jelen van, az ember igyekszik megalkotni egy metanyelvi modellt, de ez nem jelenti azt, hogy a nyelvi tevékenységünk e modellben leírt szabályok, törvényszerűségek szerint történik. Az az állítás, hogy a nyelv struktúraként, azaz racionálisan felépített objektumként, a nyelvhasználat pedig funkcióként van jelen a nyelvhasználók tudatában, nem fogadható el. Ilyen modellre kétségkívül szükség lehet bizonyos konkrét célok elérése érdekében, például a nyelvoktatásban, nyelvtanulásban vagy más alkalmazások területén. Egy ilyen leírásnak bizonyára van intellektuális, módszertani, illetve kulturális értéke is, de ezzel együtt hangsúlyoznunk kell, hogy a metanyelvi modell, mint logikai törvények szerint felépített konstruktum, nem képes megmagyarázni és modellálni azt, hogy hogyan bánik az ember a nyelvvel a mindennapi gyakorlatban. A logikai modell, mint a leírandó objektum formális metaképe, mindig pontosan kijelöli ennek az objektumnak a határait, valamint véges számú állandó és diszkrét elemeinek a halmazát is. Az embernek viszont nyelvi tevékenysége során sokszor meg kell elégednie egy viszonylagos sikerrel, nyílt és előre meg nem határozott szituációkkal is, azaz olyasvalamivel, ami soha nem befejezett vagy konkrétan megjelölt. A nyelvtani szabályok iskolai módra történő alkalmazása vagy ignorálása szintén beleolvad a végtelen és határtalan nyelvi cselekvésünkbe, és így csak közvetett módon vonatkozhat arra, ami a mindennapi nyelvi létezésünkben végbemegy. Az adott és kodifikált elemeknek az előre meghatározott és kodifikált szabályok (legyenek azok bármennyire összetettek és egzaktak) alapján létrehozott újabb és újabb kombinációi sem lesznek képesek biztosítani a kapott eredmények nyitottságát és különféleségét, ez viszont szükséges és nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy új értelem jöhessenek létre, és ne csak egyszerűen egy már előre adottnak a kombinációi. Az új kombinációk létrehozásának a lehetősége ebből a szempontból irreleváns, mivel ezeknek a kombinációknak az elvei előre meghatározottak.

Nyilvánvaló, hogy a nyelv és a benne rögzült világkép nagyon összetett és sokszínű képződmény, ezért nehezen elképzelhető, hogy az ember bizonyos egyszerűsítések, azaz osztályozások, általánosítások nélkül egyáltalán ezt kezelni tudná, operálni tudna vele. Felmerül azonban a kérdés, hogy ennek fényében, hogyan viselkednek a nyelvhasználók: vajon kénytelenek-e megjegyezni minden szónak külön-külön a hangképét, azaz a szóaudióját, tudván azt, hogy minden szó kis-

számú elemi egységből (fonémákból) és azok is kisszámú megkülönböztető jegyekből tevődnek össze a kombinatorika általános szabályai szerint, tehát ezt sokkal könnyebb lenne „összerakni”, mint a kész szekvenciát memorizálni. Vajon az emlékezetünkben kell-e tartani külön-külön minden szóalakot, vagy a megfelelő morfológiai szabályokat alkalmazva ezeket szükség esetén képezni lehet? Vajon kell-e a beszélőknek külön-külön memorizálni a végtelen számú szókapcsolatot, szóösszetételt, szintagmát vagy összetett kifejezést, mint kész objektumot, nem lehet-e igénybe venni a szintaktikai szabályokat, amelyek segítségével azokat könnyen létre lehet hozni újból és újból minden alkalommal, ezáltal nem terheli feleslegesen a memóriát? Az első pillantásra meggyőzőnek tűnik, hogy a beszéd generálásakor sokkal gazdaságosabb lenne elsősorban a szabályokra támaszkodni, nem pedig kész objektumokat tárolni a memóriában. Ez a vélt „haszon” azonban csak akkor áll fenn, ha a nyelvet egy stabil, egyszer és mindenkorra adott és teljesen racionálisan, azaz szabályszerűen viselkedő létnek tekintjük. Ha azonban a nyelvben folyamatos tevékenységet látunk, amely a beszélő nyelvi létezésének minden megnyilvánulásában megmutatkozik, akkor az előző feltételezés már elveszíti az érvényét. Hogy világosabban lássuk ennek az állításnak a jogosságát, tételezzük fel, hogy adott egy X számú külön egységből álló nyelvi korpusz. Ha ezt a korpuszt szeretnénk sikeresen használni, és benne semmilyen racionális elrendezést nem hajtunk végre, akkor kénytelenek leszünk memorizálni minden X egységet, és a beszéd folyamatában ezeket közvetlenül előhívni az emlékezetünkéből. Ezt az eljárást **reproduktív stratégiának** nevezhetjük (= R). Ha viszont ezt a halmazt racionálisan elrendezzük n számú logikai művelet segítségével, akkor az X halmazt azonos felépítésű Q tagból álló csoportokra oszthatjuk. Ebben az esetben már nincs szükségünk arra, hogy külön-külön memorizáljuk, és külön-külön előhívjuk a szükséges egységeket az X -ből. Elégséges az, hogy a Q tagból álló csoportok mindegyikének csak egy képviselőjét ismerjük, amely mintául szolgál az egész paradigma számára. Ez azt jelenti, hogy n számú szabály alkalmazása lehetővé teszi, hogy egy kiindulópontként szolgáló alak alapján létrehozzuk a Q tagból álló egész paradigmát. Ily módon azoknak a nyelvi egységeknek a száma, amelyeket meg kell jegyezni ahhoz, hogy tudjuk használni az X korpuszt, jelentősen csökken, és a következő formát ölti: $X : Q + n$. Ezt a stratégiát **generatívnek** nevezhetjük (= G). Ha összehasonlítjuk mind a két stratégiát, akkor a következő képet kapjuk:

$$R = X \text{ és } G = X : Q + n; \text{ ha } Q > 1, \text{ és } X > 2n, \text{ akkor } R > G.$$

Másképpen fogalmazva, ha a rendelkezésre álló nyelvi anyagnak a Q paradigmája legalább egy minimális, azaz legalább két részre történő osztást jelent, és ennek az osztásnak az összege több mint kétszerese az alkalmazott műveletek számának, akkor a **generatív stratégia** gazdaságosabb, mint a **reproduktív stratégia**, mivel kisebb memorizálási erőfeszítést igényel. Tételezzük fel, hogy az $X = 500$ egység, $Q = 10$, és $n = 15$, akkor a $G = X : Q + n$, azaz $G = 500 : 10 + 15 = 65$ egység. Ilyenkor, ha a Q szerint rendezett csoportok mindegyikének csak egy alakjából indulunk ki, és 15 szabályt alkalmazunk, akkor az emlékezetünkben 65 egységet kell tárolnunk. Ebből az következik, hogy a **generatív stratégia** sokkal előnyösebbnek tűnik a **reproduktív stratégiával** szemben. Ez a különbség állandóan nö-

vekedni fog a **generatív stratégia** javára, ha nő az **X** halmaz terjedelme, és csökken a nyelvi alakok képzéséhez szükséges műveletek száma, azaz az **n**. Itt nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy a gondolatmenetünkben figyelmen kívül hagytuk a valódi nyelvhasználatot, amelyben egy igen fontos tényező játszik döntő szerepet, amely alapvetően megváltoztatja az előbb vázolt egész képet. Ez nem más, mint a **sokszorosági tényező**, ez pedig azt jelenti, hogy ugyanazt a nyelvi anyagot megszámlálhatatlanul sokszor vesszük igénybe a hosszú időn keresztül tartó nyelvhasználatban. A fenti fejtegetésünkben viszont a nyelvi anyagot úgy kezeltük, mintha az csak egyszer használtuk volna fel a beszéd folyamatában. A nyelvhasználat, amely a nyelvi létezésünk körülményei között érinti az életünk minden aspektusát, óriási terjedelmű és igen összetett folyamatot jelent. Így világossá válik, hogy az egyszer elsajátított és az emlékezetünkben kész állapotban tárolt nyelvi anyagnak a közvetlen reprodukálása nem igényel semmilyen kiegészítő mentális erőfeszítést, függetlenül attól, hányszor hívjuk elő ezt az anyagot a beszéd folyamatban történő felhasználás céljából. A **generatív stratégiának** a lényege viszont a **reproduktívval** szemben abban rejlik, hogy a közléshez szükséges nyelvi anyag nem áll közvetlenül rendelkezésre kész állapotban, ez pedig azt jelenti, hogy ezt az anyagot előbb létre kell hozni meghatározott számú szabály alkalmazásával, és minden újbóli beszédaktusban minden alkalommal ugyanúgy kell eljárni, azaz a felhasználandó nyelvi anyagot előzetesen mindig előbb újból és újból meg kell alkotni. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szóban forgó szabályok igénybevétele minden egyes újabb esetben megfelelő mértékben növeli a generatív munka nagyságát is. Például a szabályok háromszori használata háromszor növeli az **n** értéket, azaz **3n**; stb. Hozzá kell tenni azt is, hogy feljebb leírt gondolatmenetünkben azt tételeztük fel, hogy a beszélő nagyon egyszerű szabályokkal operál. A valóságban viszont ilyen eset nagyon ritkán fordul elő, mert mint tudjuk, a grammatikai szabályok túlnyomó részének a szerkezete igen bonyolult, és néha többlépcsős felépítésű. Ezen kívül vannak olyan esetek is, amikor a szabályok nem ölelnek fel minden nyelvi jelenséget. Így világossá válik, hogy az ember számára nyelvi létezésének körülményei között sokkal gazdaságosabb megoldás a szabályok mellőzése, annak ellenére, hogy az egyes elkülönült helyzetekben azok segítségül is szolgálhatnak. A nyelvet használó egyének egyáltalán nem gondolnak a szabályokra a beszéd folyamatában, sokszor nincs is tudomásuk róluk. Ezt nagyon könnyen lehet ellenőrizni. Természetesen, a beszélők a saját beszédükben sok mindent észrevesznek. Észreveszik például a nyelvi alakok között fennálló analógiákat, hasonlóságokat vagy más relációkat stb., de ezek a megfigyelések csak kiegészítő jelleggel vannak jelen a nyelvi tudatukban, és általában csak különleges esetekben történhet ezekre utalás, nevezetesen akkor, amikor a beszélők valamilyen oknál fogva érzik az analitikus gondolkodásra való készletét. A mindennapi nyelvi tevékenységben azonban ennek az eljárásnak nincsen különösebb hatása a nyelv használatára.

A **generatív stratégiának** az a célja, hogy a racionális rendezés formális elveivel összhangban minél kompaktabb és rendezettebb módon alkothassuk meg a nyelvi objektumokat. Itt nincs arról szó, hogy az objektumok rendezésénél tekintettel kell lenni állandó használójára is, figyelembe véve azokat a konkrét állapotokat, körülményeket, szituációkat, amelyekben az igénybevételük történik. Látnunk

kell, hogy az ilyen formális megközelítés a nyelvet a racionális megismerés objektumaként kezeli, de nem írja le a beszélők valódi nyelvi tevékenységét. Az ily módon konstruált nyelvi kép egészen más síkon helyezkedik el, mint a nyelvet használó beszélő szubjektum. A nyelvhasználat kaotikusnak, irracionálisnak tűnik, ha a nyelvet egy „időből kivont”, idealizált, absztrakt konstruktumként értelmezzük. Ha viszont a nyelvet hosszabb időtartamban nézzük, amely nélkül a nyelv reálisan nem is létezhet, és ha a nyelvet nem „absztrakt objektumként”, hanem „létezésnek” képzeljük el, akkor a reprodukatív mód, annak ellenére, hogy néha rendezetlennek és illogikusnak tűnik, sokkal gazdaságosabb és értelmesebb, mind a generatív stratégia. Pontosabban fogalmazva, ez az egyetlen lehetséges mód, amely képes felölelni azt a végeláthatatlan, gigantikus terjedelmű és rendkívüli mértékben összetett jelenséget, amelyet a nyelv képvisel a beszélői szubjektum egész élete folyamán fennálló nyelvi létezésében.

A **reprodukatív stratégia** előnyeinek a felismerése lehetővé teszi, hogy másképpen kezeljük a nyelv felépítésében megfigyelhető úgynevezett „szabálytalanságokat”, „rendellenességeket”, amelyek nagymértékben megnehezítik vagy lehetlenné teszik a nyelvnek teljesen rendezett struktúráként való leírását. Az ilyen jelenségek minden természetes nyelvben nagy számban megtalálhatók. Jelenlétük a nyelvi anyagban könnyen észrevehető, ugyanúgy, mint a szabályos szekvenciáké. Ez a jelenség mintha provokálná a megfigyelőt arra, hogy az anyagot logikailag helyes sorokba rendezze.

A feljebb leírtak alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nyelvhorozónák a hosszú időn át tartó nyelvhasználatban előnytelenek a generatív (operatív) lehetőségek, amelyek nyelvtanilag szabályos és logikailag helyes eljárást kínálnak neki. Így az úgynevezett nyelvi „rendellenességek” egészen más fényben mutatkoznak meg. Jelenlétük a nyelvben, és ez furcsának is tűnhet, igen fontos pozitív tényező, amely nélkül a hatékony nyelvhasználat, paradox módon, rendkívül nagy mértékben megnehezülne.

A nyelvelsajátítás folyamatában a nyelvi szabályok ismerete bizonyos előnyt jelent az ember számára, de a nyelvi anyag racionális úton történő elsajátítását állandóan szabálytalan, illogikus jelenségek is kísérik. Ezek az „anomáliák”, „szabálytalanságok” keresztülhúzzák a nyelvtanuló analitikus erőfeszítéseit, a szabályok és szabályszerűségek a szemében fokozatosan veszítenek alkalmazási erejükből, nehézkessé és relatívvá válnak, szétfolynak, belesüppednek a nyelvi jelenségek óriási tengerébe. Ilyen feltételek mellett a nyelvtanuló arra törekszik, hogy mentális erőfeszítései arra irányuljanak, hogy fokozatosan bővüljön a használatra kész állapotban lévő nyelvi fragmentumok felhalmozása az emlékezetében. Így a reprodukatív nyelvelsajátítás tulajdonképpen feleslegessé teszi a szabályok szerinti eljárást, függetlenül e szabályok hasznosságai fokától, mivel a nyelvtanuló, valamilyen belső megérzéstől, meggyőződéstől vezérelve úgy ítéli meg, hogy a reprodukatív út nagyobb hatékonysággal jár a számára. Az irreguláris jelenségek jelenléte a nyelvben nem jelenti azonban azt, hogy azok szándékosan képződnek azzal a céllal, hogy lehetővé tegyék az ember reprodukatív nyelvhasználati viselkedését. A nyelvi létezésnek a lényege mindenekelőtt abban rejlik, hogy ne engedje egy olyan egységes racionális keret létrejöttét, amely felölelné minden nyelvi jelenséget, mivel ez el-

lenkezne a nyelv természetével, és valószínűleg hátrányosan befolyásolná a nyelvi kreativitást és végső soron a nyelv fejlődését is. Úgy tűnik, hogy ez a természet törvénye. A nyelv irreguláris aspektusai éppúgy, mint a regulárisak, nem mindig prognosztizálhatók pontosan. Ugyanúgy relatív jellegűek, és mindkettő használata valamilyen szituációhoz kötődik. Ha a nyelv felépítése teljesen szabályos lenne, akkor nyilvánvalóan, könnyebben lehetne azt racionálisan felfogni és modellálni, de a beszélő számára ez nagymértékben megnehezítene a generatívnál sokkal előnyösebb reproductív stratégiának az alkalmazását a nyelvhasználatban.

Mint ismeretes, a nyelvvelsajátítás folyamatában a gyermek is igyekszik megérteni és általánosítani a nyelvi jelenségeket. A gyermekbeszédben a felnőttek általában azt látják, ami érdekes, szellemes, többértelmű benne, nem is gondolva arra, hogy ez az „alkotói” megnyilvánulás mit is jelenthet a gyermeknek mint beszélő szubjektumnak. A gyermek környezete nem gondol arra, hogy a gyermek mit is akart valójában kifejezni, hanem inkább azt érzékeli, hogy valamilyen érthetetlen módon „sikerült” neki valamit mondani. A felnőttekben ilyenkor kiváltott kellemes meglepetés, elragadtatás sajnos nem tudja a gyermek számára helyettesíteni mindazt, ami nélkül lehetetlen mindennapi nyelvi létezése. A gyermeknek meg kell tanulnia nyelvileg kifejezni a szándékát úgy, hogy többé-kevésbé maga is előre láthassa és előre megérezhesse azt a reakciót, amelyet a beszéde ki fog váltani a kommunikációs környezetben. A hosszú időn át tartó memorizálási folyamatban a gyermek rögzíti az emlékezetében a szemantikailag, formailag, stilisztikailag, a hanglejtés szempontjából, a meghatározott szituációra és a beszédpartnerek meghatározott viszonyaira kivetített helyes nyelvi fragmentumokat, amelyeket más beszélők egy teljes nyelvi képnek fognak fel. Az ilyen szempontból kifogástalan nyelvi kifejezések nem úgy tárolódnak, hogy az emlékezetben egyszer és mindenkorra ugyanolyanok, változatlanok maradnak. Ki vannak téve a többirányú „feldolgozásnak”, azaz nemcsak egymással lépnek asszociációs kapcsolatokba, hanem a különféle objektumok, jelenségek, kommunikációs szituációk és állapotok mentális képeivel is. Ennek eredményeként ezekben az asszociációs hálókbán különféle változásokon, átalakításokon, deformációkon, keveredésen, átfedéseken stb. mennek keresztül, és ily módon fokozatosan, szervesen beépülnek a nyelvi tapasztalat egész elejébe.

A nyelvi anyag különböző nagyságú fragmentumai az emlékezetünkben egyeséges graféma- és hangképek, azaz az ezeknek megfelelő konfigurációk (idegpályák) formájában rögzülnek. Ezekre a képekre is jellemző a dinamikus jelleg. A konkrét kommunikációs szituációkban a beszélő szempontjából a szóalakok és az egész kifejezések nem a fonémákból vagy a megkülönböztető jegyek mátrixaiból tevődnek össze, hanem úgy jelennek meg és különböznek egymástól, mint konkrét nyelvi objektumok; mindegyik közvetlenül a saját konkrétságában és egységében. Ha például az általunk felismert kifejezéssel találkozunk, akkor soha sem hasonlítjuk össze aktuális fonikus alakját a neki megfelelő invariáns fonémasorral, illetve a megkülönböztető jegyek mátrixaival, hanem úgy fogjuk fel, mint egy már ismert és az adott szituációba beillesztett egészet. Amikor a *Veszek egy fát* megnyilatkozást halljuk, akkor a *fát* szekvenciát nem úgy fogjuk fel, hogy „nem *gát*”, „nem *hát*”, „nem *lát*”, „nem *pát*”, „nem *tát*” stb., hanem mint a *Veszek egy fát* egész kifejezést, amely

egy ismert szituációban használódik fel. Mint ismeretes, a különböző fonikus sorok között elvileg léteznek fonológiai különbségek, de azoknak a nyelvi tudat számára csak marginális jelentősége van, ugyanúgy, mint a fonikusan nem megkülönböztethető homofonikus alakok (homonimák) esetében. A homonimák egyáltalán nem nehezítik meg a nyelvhasználatot, mivel a szójátékon kívül szinte soha sem fordulnak elő együtt, és így nincs is szükségünk arra, hogy megkülönböztessük őket. Minden homonima közvetlenül felismerhető abban a használati környezetben, amelyhez tartozik. Egyébként a homonimák fonikus azonossága csak illúzió, amellyel csak akkor van dolgunk, ha a homonimákat absztrakt síkon kezeljük. Valójában azonban minden egyes homonimának sajátos és soha nem azonos használati közege van, tehát a valóságban teljes fonikus megtestesülésükben is különböző egységek. Hasonló a helyzet a fonológiai oppozíciók területén is. A fonológusok jól tudják, hogy milyen nehéz megtalálni a minimális párokat a fonológiai korrelációk bemutatása céljából. Ez azért van így, mert az emberi gondolkodás alapvetően más kategóriákban zajlik. Itt a szóaudémák hasonlósága vagy teljes azonossága nem játszik semmilyen szerepet, mivel a beszélő hallási tevékenysége a beszéd egész fragmentumainak a generálására, illetve felismerésére irányul. Például a [bort] és [port] szekvenciák minimális párt alkotnak, tehát fonológiailag egy megkülönböztető jegy tekintetében különböznek egymástól. Amikor a beszélő hallja a *Tegnap vettem egy liter [?]ort* vagy *A polcra letöröltem a [?]ort* mondatokat, nem hasonlítja össze az adott szó hangképét a „zöngés : zöngétlen” oppozícióval. Gondolkodása ebben a két esetben különböző csatornákon halad, teljesen más szituációkra irányul, és ezeket a szituációkat a különböző potenciális tartalmi, asszociációs stb. mezőkre vetíti ki. A [bort] és [port] fragmentumok értelmi és fonikus képe elválaszthatatlan a szóban forgó kifejezések egész képétől, amelynek az integráns részét képezik. Tehát a hangkép bármilyen hirtelen modifikációja vagy deformációja, például a dalam, a hangszín vagy a ritmus vonatkozásában, azonnali reakciót vált ki az információadóban, mivel a tudatában ez a hangképváltozás azonnal teljesen más nyelvi szituációt és más potenciális nyelvi reakciók, asszociációk, elvárások világát hívja elő. Ennek viszont különféle kommunikációs következményei is lehetnek. Például a hallgató azt a következtetést vonhatja le, hogy beszédpartnerének valamilyen beszédproblémája van, esetleg külföldi stb.

A fonológiai univerzálék elmélete értelmében a gyermek lépésről lépésre sajátítja el a megkülönböztető jegyek rendszerét, és ennek megfelelően olyan képességre tesz szert, amely lehetővé teszi, hogy a saját és más emberek beszédében minél több olyan nyelvi jelet különítsen el, amely ezen megkülönböztető jegyek különféle kombinációin alapul (Jakobson 1962: 356). Fenti gondolatmenetünkkel összhangban meg kell azonban jegyeznünk, hogy a valódi helyzet pontos megfigyelése alighanem ennek az ellenkezőjére utal. A gyermek nem azért képes percipiálni a szavakat vagy az egész kifejezéseket, mert már részben vagy teljesen rendelkezik a fonológiai rendszerrel, hanem azért, mert amikor állandóan bővíti az elsajátított szavak és kifejezések belső mentális repertoárját (tárolóját), ezzel megszerzi azt a képességet is, amelynek segítségével manipulálni tud ezen objektumok hangképeivel, észreveszi a köztük megnyilvánuló hasonlóságokat és különbségeket, szócicceket gyárt, stb. Másképpen fogalmazva, a nyelvhasználati képességet nem az

elsajátított strukturális szabályszerűségek biztosítják, amelyek csak másodlagosan tudatosulhatnak bennünk, hanem ellenkezőleg, az elsődlegesen szerzett nyelvi tapasztalat.

A nyelvi hangképek (audémák) elsajátítása a gyermek esetében nem más, mint egy szüntelenül és számos csatornán végbemenő folyamat, amelynek során a szavak vagy az egész kifejezések hangképei állandóan változnak, olyan mértékben, ahogy ezeknek a nyelvi egységeknek a nyelvhasználati feltételei és körülményei, valamint a gyermek kora is változik. Az audémák elsajátításának és fejlesztésének a folyamata nem ér véget a felnőttkor elérésével, tovább tart az egész emberi életen át. A beszélő szubjektum az élete során, beépülve az újabb és újabb életkori, emocionális, szociális, intellektuális szerepekbe, az állandóan változó életfeltételeire és körülményeire is tekintettel, folyamatosan változtatja saját nyelvi szokásait, stílusát, viselkedését is.

A gyermeknyelvvvel kapcsolatos fenti megjegyzések az idegen nyelv elsajátítási folyamatára is érvényesek. Az, aki idegen nyelvet tanult, saját tapasztalatából tudja, hogy az idegen nyelvű beszéd hallás után történő helyes felismerésének a képessége elég lassan, fokozatosan, bonyolult és a magunk számára sem végig érthető módon fejlődik. Bármennyire jól is sajátítanánk el az idegen nyelvi hangok közötti különbségeket, bármennyire is igyekeznénk felismerni a nyelvtanár vagy a nyelvi laborban kontrasztív módon nekünk prezentált szavakat, ez a tudás nem lesz elégséges ahhoz, hogy sikeresen kapcsolódjunk be az adott idegen nyelven folyó társalgásba. Ennek a fő oka az, hogy a valódi nyelvi viselkedésben a szavaknak és a kifejezéseknek a felismerése nem a fonémák és a disztinktív jegyek, hanem annál sokkal nagyobb egységek formájában, azaz ismert szavak és egész kifejezések kategóriáiban történik. A beszéd folyamatában nem a külön-külön hangokat vagy a morféákat érzékeljük, hanem a megfelelő kommunikációs szituációkba beépített, nagyobb nyelvi fragmentumokat. Ezért képesek vagyunk arra, hogy a beszélgetésben sok mindent előre lássunk, sok mindent megértsünk a célzásokból, dekódoljuk a nyelvi közlésben elrejtett információkat, észrevegyük a nyelvi kooperációs elv és maximáinak a megsértését, szükség esetén részt vegyünk a manipulációs aktusokban, stb. Ha a beszéd folyamatában az adóknak a szavakat a megfelelő hangokból kellene összerakni, akkor a beszélgető partnerének (vevőnek) a közlésre való reagálása nagyon eltolódna az időben. Ilyen helyzettel viszont a valóságban soha sem találkozunk, és ez egyértelműen bizonyítja e feltételezett eljárás értelmetlenségét.

A nyelvhasználati feltételektől elvonatkoztatott információk a nyelvről sosem tárolódnak az emberi emlékezetben, ezek mindig szervesen kapcsolódnak a kommunikációs szituációkhoz, beszédstílushoz, emocionális és intellektuális szférához stb. A nyelvi szövegekben felfedezhető absztrakt rendszerbeli relációkról szóló metanyelvi ismeretek nem elvonatkoztatott formában létezhetnek az emlékezetünkben, hanem mindig kapcsolódnak egy meghatározott nyelvi kontaktustípushoz, amelynek keretében aktualizálódnak az emlékezetünkben. Azt mondhatjuk, hogy az ember nyelvi tevékenységének az alapját az az óriási belső információs tárolója, az objektív valóságról megalkotott mentális metaképe jelenti, amely az egyén egész nyelvi, tudományos és kulturális tapasztalatát tartalmazza. Az emberi emlékezet

számtalan reálisan átélt és potenciálisan elképzelt kommunikációs aktusból formálódik. Minden gondolat, amelyet a beszélő kifejezni kíván, már keletkezésénél fogva aktiválja a megfelelő kognitív mezőket, tartományokat, és ezeken belül aktualizálja azokat a profilokat, amelyek konkrétan körvonalazzák a gondolat képét. Ennek a folyamatnak a végeredménye tulajdonképpen kompromisszum a között, hogy a beszélő mit szándékozott közölni, és mit sikerült megalkotni mint végső produktumot (Lemke 1991: 35). A gondolat megszületése az emberi memóriában széles körben mozgásba hozza az asszociációs mezők egész hálóját, amelyekből a beszélő igyekszik kiválasztani azokat az elemeket, amelyek legjobban illeszthetők egymáshoz, legjobban egységbe tudnak tömörülni, integrálódni és a kimeneten létrehozni a végleges nyelvi formájában megtestesült megfelelő képet. Hasonló folyamatok zajlanak az idegen beszéd befogadásánál is. Az adótól érkező nyelvi kifejezések aktiválják a vevőben a megfelelő kognitív bázist, kiváltják benne a különféle asszociációkat, reminiszcenciákat, szükség esetén elindíthatják az inferencia folyamatát is. A vevő igyekszik interpretálni ezeket a jelenségeket, figyelembe véve a saját nyelvi tapasztalatát, saját belső kognitív készletét, de a végleges képet nem tudja előre jelezni a formális szabályok ismerete alapján.

Látnunk kell, hogy az adó kommunikációs erőfeszítései mozgásba hozzák nyelvi tapasztalatának egész belső tárolóját, és ennek következtében újabb és újabb kapcsolatok és asszociációk jönnek létre, a régiek pedig vagy aktualizálódhatnak, vagy legyengülhetnek, széteshetnek és háttérbe szorulhatnak. Ez a mozgás soha sem áll meg az ember nyelvi létezésének folyamán. A saját tapasztalatunk alapján is meggyőződhetünk arról, hogy a határok a stabilnak, biztosnak, jól rögzülnek, tudatosnak és a bizonytalannak vélt tudás között nem tartósak, elmosódnak, „mozgékonyvá” válnak. Egy gondolatnak a mentális pályái megismételhetetlenek. Ugyanazt a gondolatot tehát ugyanolyan módon lehetetlen megismételni. Ez a természet törvénye. A kommunikációs aktusok sokaságában változik a beszélő nyelvi tudása is, de ő maga sem tudja pontosan, hogy ez milyen módon történik. Mindez nem jelenti azonban azt, hogy a nyelvi létezésnek nincsenek saját törvényei, saját rendezettsége, a rá jellemző egységei, kategóriái, amelyek folytonosságának a feltételeit biztosítják.

A nyelvtanok tanulmányozása során olyan kép alakult ki bennünk a nyelvről, hogy az nem más, mint egy szintagmatikus és paradigmikus tengely körül hierarchikusan felépített rendszer (jelrendszer), amely különböző szintű egységeket tartalmaz, olyanokat, mint például a fonémák, a morfémák, a szótagok, a szavak, a szintagmák, a mondatok, a szövegek. Minden magasabb szintű egység magában foglalja az alsóbb szintű egységeket, és ennek megfelelően egy többlépcsős elrendezésű struktúra jön létre. Ez a meggyőződés annyira tudatosult bennünk, annyira természetesnek tűnik, hogy nem is szoktuk ezt kétségbe vonni és feltenni magunknak a kérdést, hogy vajon a nyelvtudásunk valóban a feljebb felsorolt egységekből áll-e, és hogy ezeket az egységeket valóban használjuk-e a spontán beszéd során. Ahogy a fentiekben is próbáltunk bizonyítani, a nyelvet más perspektívában, a nyelvi emlékezet perspektívájában kell látnunk. A nyelvhasználatot vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a nyelvi anyag a beszélő számára egyrészt konkrét és közvetlen formában létezik, olyan kész állapotban lévő objektumok halmaza,

amelyek bármikor közvetlen módon előhívhatók az emlékezetből, másrészt pedig olyan kész anyag, amelynek az elemei nincsenek egyszer és mindenkorra rögzítve az emberi emlékezetben, mint változatlan, stabil, tartós egységek. Ezeknek az elemeknek a kontúrjai és a köztük lévő határok mozgékonyak, változékonyak, és ez számtalan alakváltozást, kontaminációt, valamint más egységekhez és számtalan használati feltételhez való alkalmazkodást is biztosít számukra. Ezt figyelembe véve a nyelvhasználat alapegységének az **információs fragmentumot**, azaz az emberi memóriában tárolt nyelvi tapasztalatnak az olyan állandó és különböző nagyságú beszédsgemését kell tekintenünk, amelyet a nyelvhordozó felhasznál a megnyilatkozások létrehozásakor és értelmezésékor. Ezt a felhasználásra kész beszédsgemest a beszélő szükség esetén előhívja saját belső mentális tárolójából a nyelvi kommunikáció céljából, és egészként felismeri a vevő által továbbított közlésekben is. Hozzá kell tenni azt is, hogy a beszéd folyamatában az információs fragmentumokra mindig rárakódnak a **metainformációs fragmentumok** is a **metainformációs operátorok** funkciójában, és így egységessé teszik az adott közlést. A metainformációs operátorok egy adott nyelvre jellemző, viszonylag stabil, változatlan metalexikont alkotnak, és annak ellenére, hogy negatívan befolyásolják a replikák összetevőinek lineáris folyamatosságát, valamint a téma egységét, paradox módon jelentősen hozzájárulnak a szöveg koherenciájához (Bańcerowski 2000: 112–94). Tehát

**az információs fragmentum (= IF) + metainformációs fragmentum
(= MIF) = kommunikációs fragmentum (= KF)**

Az olyan kifejezések például, mint: *vettem egy új kocsit, kocsival járok dolgozni, kocsival megyek külföldre, a kocsi arra jó, hogy..., vezetem a kocsit, szervizbe vittem a kocsit, elromlott a kocsim* stb. különböző információs fragmentumok, viszont az olyanok, mint például: *ide figyelj!; na figyelj csak ide!; tudom; nem is tudom; őszintén szólva; zárójelben megjegyzem; másképpen fogalmazva; hogy is mondjam; aha!; na és; képzeld el; látom; azt hittem, hogy...; várj csak!; egy szóval; nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy...*; stb. metainformációs operátorok. A szóban forgó fragmentumok kész anyagként léteznek az emlékezetünkben, nem kell azokat szintaktikai szabályok segítségével képezni, nem kell sem az igevonatra, sem pedig a ragokra stb. gondolni, függetlenül attól, hogy a metanyelvi kompetenciánk ezt lehetővé tenné. A spontán beszédben ez felesleges is, mivel már kívülről tudjuk ezeket a szekvenciákat, külön-külön és együttesen is. Nem kell előhívniuk a megfelelő szabályokat ahhoz, hogy külön meggyőződhesünk arról, hogy az adott kifejezés valóban helyes-e nyelvtanilag vagy sem. Bizonyítás nélkül is tudjuk, hogy ez a kifejezés szabályszerű, és tényként kezeljük nyelvi készletünk részeként. A kommunikációs fragmentumok (= KF) nagysága, alakja, használati gyakorisága, a beszélő nyelvi és pragmatikai kompetenciája stb. nagyon különböző is lehet. Ezzel kapcsolatosan érdemes megjegyezni, hogy a középkori mnemotechnikának az egyik elterjedt módszere éppen az volt, hogy a memorizálásra szánt tananyagot olyan meghatározott nagyságú részekre bontották, amelyeket az emberi emlékezet képes volt egészben felfogni és rögzíteni (Carruthers 1994: 7).

A kommunikációs fragmentumok, mint a nyelvhasználat folyamatában közvetlenül megismert oszthatatlan egységek, függetlenül a belső struktúrájuktól és

képzési sémájuktól, a nyelvi valóságnak az egységes egészet alkotó elsődleges szegmentumai. A logikai-szintaktikai vagy az etimológiai elemzés segítségével bennük felfedezett belső szintaktikai, szemantikai, szóképzési struktúra, az ismert szavak eredete, a mindennapi nyelvhasználat szempontjából irreleváns, marginális jellegű, függetlenül attól, hogy a kutatók részéről fűződhet hozzájuk metanyelvi, történeti és intellektuális érdek. A valóságban, amikor elég jól ismert nyelvvvel van dolgunk, nem képezzük a szavakat a morféimákból, vagy ez utóbbiakat még kisebb elemekből, és nem elemezzük szóképzési struktúrájukat sem ahhoz, hogy megértsük a tartalmukat; csak arra gondolunk, hogy az adott szó hogyan kapcsolódik más szavakhoz. A kommunikációs fragmentum nem ugyanolyan rendű egység, mint a szó vagy morféma, a lényegét az adja, hogy a beszélők hogyan „élnek” a nyelvben, és hogyan élnek vele a nyelvi létezés körülményei között. Az emberi tudat a nyelvi tapasztalat ismétlődő szeleteit képes megbonthatatlan egységbe „összeolvasztani”, egy individualizált mentális objektumba, amely megismételhetetlen intellektuális és esztétikai tartalommal, széles asszociációs hálóval, tematikus potenciával, emocionális tonalitással stb. rendelkezik, és ez a mindennapi nyelvhasználatnak egyik legfontosabb feltétele (Casey 1987: 23–50). Ezzel kapcsolatosan nézzük meg a következő két közismert kifejezést: *kenyeret vettem* és *újságot vettem*. Minden magyarul beszélő ember bizonyára nemegyszer találkozott ezekkel a kifejezésekkel nemcsak beszélt, hanem írott formában is. Ahhoz, hogy a beszélő fel tudja használni ezeket a szekvenciákat a kommunikáció folyamatában, nincs szüksége arra, hogy összetevő elemeit (a szavakat) külön-külön hívja elő az emlékezetéből, hozzájuk rendelje a megfelelő grammatikai markereket, és a szavakat összekapcsolja a megfelelő szintaktikai szabályok szerint. Ezeket a kifejezéseket a beszélő ugyanolyan módon kezeli, mint az általa ismert tárgyakat, például: a könyvet, az újságot, a kutyát, a fát stb. Hasonló a helyzet a közlések befogadásakor is. Nem osztjuk ezeket olyan elemi komponensekre, amelyek alapján a közlés jelentését szabályszerűen lehetne összerakni. A *kenyeret vettem* kifejezés jelentésének a felismerése nem úgy történik, hogy a legkisebb jelentésbeli elemekből (szemémákból) kiindulva lépésről lépésre összerakjuk az egészet, például oly módon, hogy figyelembe vesszük a következőket: a „vásárlási cselekvést”, „a múltra való vonatkoztatást”, az „egyedi ágenst”, „az élettelen tárgyra irányuló cselekvést”. Természetesen az adott kifejezésben elkülöníthetjük a benne szereplő szemémákat a logikai-szintaktikai elemzés segítségével is, de a beszéd folyamatában soha nem ezt tesszük. A közlés jelentését nem elemi értelemkből állónak, hanem azon szituáció osztatlan egységes képének képzeljük el, amelyre vonatkozik. A szóban forgó IF-ot képező szavak sok más IF-ban, illetve a KF-ban is szerepelhetnek, és ez lehetővé teszi, hogy a tudatunkban is elkülöníthessük őket, mint a nyelvi szövet stacionárius ismétlődő elemeit, de hozzá kell tenni azt is, hogy a különböző fragmentumokban „lehorgonyozott” ugyanazon szó már a különböző asszociációs hálóval és különböző kommunikációs tonalitással stb. rendelkező képeknek az összetevője lesz (vö. *kenyeret vettem*, *lovat vettem*, *feleségül vettem* stb.). A kommunikációs fragmentumok a nyelvi emlékezet „bázislexikonját” alkotják. Mivel a beszélő sok esetben nem képes pontosan megjelölni a KF-k közötti határt, azaz, hogy hol ér véget az egyik és hol kezdődik egy másik KF, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy

nem rendelkezik teljesen stabilan rögzült KF-állománnyal. Ennek több oka is lehet. Például a KF nem teljes vagy bővített formában jelenhet meg, vagy a KF kontaminációja léphet fel. A KF-ok közötti határok labilitása paradox módon nincs befolyással a beszélőnek arra az állandósult érzésére, hogy ő tudja ezeket a kifejezéseket külön-külön és együtt is, hogy ezek a kifejezések léteznek a nyelvi kompetenciájában, és hogy felismeri azokat mások beszédében is. Amikor a nyelvi kommunikáció folyamatában előhívjuk az adott fragmentumot, vagy találkozunk vele a másokkal való beszélgetésünk során, olyan érzésünk támad, hogy mi már „ismerjük” azt, de nehéz megmondani, hogy éppen mi és milyen része rakódott le az emlékezetünkben. Ez nem a visszaemlékezés tökéletlensége miatt van, hanem azért, mert a KF-ok a nyelvi emlékezetünkben „mozgó” és „folyékony” szubsztancia formájában vannak jelen, és ez a szubsztancia a nyelvhasználat minden konkrét aktusában úgy jelenik meg, mint valamilyen előre tudott dolog.

A kommunikációs fragmentumnak komponensekre történő felbontása a formális elemzés során másodlagos művelet, és ez azért is lehetséges, mert az emlékezetünkben már léteznek, közvetlenül adottak azok a fragmentumok, amelyeken szükség esetén végrehajthatjuk a különböző manipulációs, köztük az analitikus jellegű műveleteket is.

Minden KF rendelkezik egy teljes jelentéssel, amely nem úgy jelenik meg, mint diszkrét szemantikai egység. Ellenkezőleg, a KF a kapcsolódási vonzatok, a stílárius és tematikus variabilitás, az információs mezők, a különböző asszociációs és emocionális hálók stb. közegében létezik, amelyet a megjelenésével aktivál az emberi tudatban. A KF nemcsak alkotórészét képezi a közlésnek, hanem előre is jelzi és szabályozza a kommunikáció lefolyását. Azt mondhatjuk, hogy ebben az értelemben minden KF potenciálisan és tömören magában foglalja az egész kommunikációs világot, az asszociációk révén pedig kapcsolódik a meghatározott szituációkhoz, és mintegy önmagaként jelenik meg a beszélő emlékezetében, amikor a nyelvi képe a beszélő gondolataiban már körvonalazódott. A KF konkrét és individualizált objektumként előhívja az emlékezetünkben azt az egész nyelvi közeget, kognitív tartományt, amelyet aktivált a megjelenésével. Néha, amikor véletlenül meghallunk valamilyen beszédtöredéket mások beszélgetéséből, azonnal és akaratlanul megindul bennünk az inferenciafolyamat, azaz aktiválódnak bennünk az elképzelések, a találgatások, a sejtések, a feltevések, az asszociációk és a reminiscenciák egész világa, és ebből a nyelvben rögzült mozgó mentális tömegből kibontakozik stilisztikai és műfaji alakban a meghallott beszélgetés vélt tárgya. Ez viszont nem jelenti azt, hogy pontosan tudjuk rekonstruálni a szóban forgó beszélgetésnek a valódi tartalmát, mivel az idegen beszédből csak nagyon kis fragmentum jutott el a fülünkhöz, és ezt sikerült felismernünk. Minden alkalommal, amikor bármilyen KF-mal kerülünk érintkezésbe, a gondolatunkat törvényszerűen mindig körülveszi az asszociációk és a reminiscenciák egész hálója. Nem tudjuk értelmezni az adott KF-ot „önmagában”, kommunikációs szituációjától elszakítva, mivel azon a kommunikációs téren kívül, amelyben a KF lehorgonyozott és megismételhetetlen nyelvi világot képvisel, és amelynek integráns részét képezi, nincs is „saját” jelentése.

A különböző KF-ok nem paradigmaticusan felépített rendszert, hanem egy folytonos kontinuumot alkotnak, amelyben a nyelvi szubsztancia „darabjai” külön-

böző módon viselkednek. A nyelvi emlékezetünkben nem a rendezett és egymással korrelációban álló diszkrét egységek sorai tárolódnak, hanem olyan többretegű, egymásba „belenőtt” kommunikációs fragmentumoknak a tömege, amelyek különféle, soha nem ismétlődő és a kontúrjaikat állandóan változtató konfigurációkat alkotnak.

Az emlékezetünkben rögzült különböző KF-ok képesek kapcsolatba lépni egymással, hosszabb lineáris szekvenciákat alkotva. Az ilyen összekapcsolódás folytán olyan új egész jön létre, amelyet majdnem ugyanolyan közvetlenséggel és konkrétsággal fogunk fel, mint azokat a külön KF-okat, amelyek ezt az új egészet alkotják. Ez a folyamat tulajdonképpen korlátlan ideig is tarthat, mivel az emlékezetünk állandóan sugalmaz olyan újabb és újabb KF-okat, amelyek alkalmasak az összeillesztésre azzal az egésszel, amely az előző összekapcsolódás révén jött létre. Minden újabb ilyen jellegű művelet az asszociációk révén új nyelvi anyagot is aktivál, amely további kiterjesztést implikál. Az ily módon folytatódó fragmentumok összeillesztése korlátlan lehetőségeket biztosít az emlékezetünkben tárolt nyelvi anyagnak a beszéd folyamatában történő további kibontakozásához. A beszélőknek rendelkezniük kell egy megfelelő kontrollmechanizmussal is ahhoz, hogy ebben a folyamatban az egyre nagyobb méreteket öltő nyelvi „szövetet” olyan meghatározott konfigurációkra korlátozza, amelyek a beszéd síkján felismerhető megnyilatkozásoknak felelnek meg. Ennek a megnyilatkozásokat formáló mechanizmusnak azonban állandóan adaptálódnia is kell a konkrét nyelvi anyaghoz, tehát szoros kapcsolatban kell lennie a megnyilatkozás tartalmával és pragmatikai paramétereivel is. Ezekből az előzetes megfontolásokból az következik, hogy azt az eszközt, amelynek segítségével a beszélők a növekedő nyelvi anyagban a megnyilatkozás végleges formáját megalkotják, nem lehet absztrakt „mechanizmusnak” tekinteni. Ennek konkrétabb kontúrúnak kell lennie, amelynek a konfigurációi tartalmazzák és szabályozzák a nyelvi tömeg növekedésének a folyamatait. A nyelvhasználó tudatában a megnyilatkozási kontúr prototipikus képe konkrét elképzelt egészként jelenik meg. A megnyilatkozási kontúr képének meghatározott kommunikációs kerete, meghatározott tematikus és műfaji használati potenciálja van.

A nyelvészek általában meg vannak elégedve azzal, hogy képesek mesterségesen konstruálni „helyes” mondatokat oly módon, hogy szinte automatikusan kitöltik a megfelelő strukturális mintákban szereplő szimbólumokat. Észre kell venni azonban azt is, hogy az ily módon létrehozott mondatoknak semmilyen kommunikációs identitásuk nincs azonkívül, hogy úgy néznek ki, mint a tipikus tankönyvi mondatok. Ha azonban a nyelvleírásban a „valódi” megnyilatkozásokra orientálódunk, azaz olyanokra, amelyeket természetes módon lehet azonosítani az adott valódi kommunikációs szituáció keretein belül, akkor a feljebb említett szintaktikai műveleteknek aligha van értelme. Minden új lexikális egység, minden intonációmódosítás, az adott megnyilatkozás kontextusának, szituációs feltételeinek minden potenciális és reális megváltozása, minden elmozdulás a tematikus és a műfaji keretben, valamint a stiláris tonalitás szférájában megfelelő kiigazításokat von maga után.

A különbség a nyelv strukturális organizációjának a modellje és a között, hogy a beszélő szubjektum hogyan használja a nyelvet, nem abban rejlik, hogy

a beszélő intuíciója a nyelvi egységek egész csoportjaival operál, amelyek terjedelmileg kisebbek, bonyolultabban és pontosabban meghatározottak, mint a grammatikai kategóriák, hanem abban, hogy ezeket a csoportokat a dinamikusság jellemzi, amely az asszociációs gondolkodás természetes velejárója. Konfigurációik állandóan változnak, minden alkalommal másképpen formálódnak a konkrét kommunikációs céltól és a konkrét feltételektől függően. Ebből az következik, hogy a beszélőknek az állandóan működő integráló tényezőkre is szükségük van. A beszélő a gondolataiban állandóan keresi és megtalálja azokat, a nyelvi „szövet” töredékei között fennálló, különböző hasonlóságokat, amelyek megkönnyítik az együttes használatukat, valamint azokat a prototipikus mintákat is, amelyek alapján ezek a „szövegtöredékek” rendezhetővé válnak egy kommunikációs fragmentum formájában. Az a képesség, hogy a beszélők észlelik a különböző nyelvi kifejezések közötti hasonlóságokat, mélyen gyökerezik a nyelvi tapasztalatukban.

Az, hogy a beszélők azonnal reagálnak bármilyen külön nyelvi szöveg „töredékére” vagy a „töredékekből” a tudatukban spontán módon összeállt egész kompozíciókra, a nyelvi tevékenység integráns részét képezi, ugyanolyan mértékben, mint a KF-ok és azoknak megnyilatkozásokba történő integrálási képességének a birtoklása. Az, hogy az állandó mozgásban lévő nyelvi gondolat, amely az előző nyelvi tapasztalat alapján létrehozza és reprodukálja az újabb és újabb közléseket, a mindennapi nyelvhasználatnak a lényegét alkotja. A nyelvi anyaggal való érintkezéskor minden nyelvhordozó tudatában különféle egyéni képzetek keletkeznek, amelyek elválaszthatatlanok az ember élettapasztalatától és egyéni jellemétől. Nem teljesen világos, hogyan lehet az egyik ember intim-szubjektív és majdnem felfoghatatlan képzetvilágát úgy kifejezni az objektivizált leírásban, hogy ezt a képzetvilágot a másik ember teljesen vagy részben fel tudja ismerni a saját képzetvilágában. Fel lehet tenni a kérdést, hogy ez a szubjektív világkép hogyan érintkezik más személyek hasonló világképeivel. Itt érdemes megjegyezni, hogy a szavak és kifejezések kép formájában történő bemutatása nagy szerepet játszott az emlékezet és mnemotechnika antik és középkori koncepciójában (Carruthers 1994: 16–7). A szavak különféle típusaira történő képi reakciók a kettős kódolás (verbális és nem verbális [képi]) elméletének megalkotásához vezettek (Paivio 1991). A képfogalom filozófiai és pszichológiai alapjait feltáró tudományos kutatások viszont sok új eredményt hoztak ezen a területen (Richardson 1980, Петренко, Нистратов 1981).

A fent leírtakkal kapcsolatosan vegyünk egy konkrétabb példát. Az általunk ismert és nagyon sok különféle kifejezésben szereplő *kutya* szó azonnal aktiválja az emlékezetünkben a megfelelő képek (= metaképek) egész sorát. Felsorakoznak előttünk az olyan képek, amelyek a saját tapasztalatunkkal kapcsolatosak. Ez lehet például a saját vizslánk, a szomszéd kuvasza, amely egyszer megharapott bennünket, kóbor kutyák a budapesti utcákon, a vak embert kísérő kutya a metróban, a vadnyulat üldöző agár a vadászatot ábrázoló panorámás képen, a tv-ben bemutatott kutyakiállítás, az Erdőalja úton látott elgázolt kutyatetem, a 47-es villamoson látott hölgy az icipici kutyával stb. Ha még mélyebben belemerülünk a képi emlékezetünk, valamint az ismert kommunikációs fragmentumok vagy az egész kifejezések, illetve az emlékezetes történések egész készletébe, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak a kutyához, akkor még további képeket hívhatunk elő, például Putyin

elnök orosz tv-ben látott fekete kutyája stb. Ezek és valószínűleg a még további képek, amelyeket fel tudnánk idézni az emlékezetünkéből, vagy amelyeket el tudnánk képzelni, kizárólag a mi személyes intellektuális és életélményeinket tükrözik. Ezek a képek nemcsak a tudatunk sajátosságait, hanem azt a képességet is tükrözik, amely a mentális képekkel való eljárásmodunkban érvényesül. Hiába tűnhet úgy nekünk, hogy mentális terünkben több képet világosan „látunk”, de ha pontosan le kellene ezeket rajzolni, akkor kiderülne, hogy a legtöbben képtelenek lennék ezt elvégezni. – Nem tudhatjuk, hogy a mi „látomásunk” miben különbözik egy olyan ember képi képzeletétől, aki képes papíron megtestesíteni azt a képet, amelyet az ő belső látása észlel. Természetes, hogy a kutyáról minden magyarul beszélő emberben más és más mentális képek rögzültek, mivel az embereknek soha sem egyforma a személyes élettapasztalata, a percepció és intellektuális képessége. Semmilyen leírás sem képes átadni ezeket a képeket teljes vizuális konkrétságukban úgy, ahogyan ezek a mi képzeletünkben léteznek. Így semmilyen lehetőségünk sincs arra vonatkozóan, hogy más ember hasonló képi világába behatoljunk. Bármilyen leírás vagy rajz csak a megközelítő és nyilvánvalóan megfelelően stilizált ábrázolását képes átadni annak, ami az adott személy tudatában képi reakcióként jelenik meg a *kutya* szót tartalmazó ilyen vagy olyan megnyilatkozásra. Abban az esetben is, ha meg tudnánk közvetlenül mutatni a kommunikációs partnerünknek azt a konkrét tájat, amely az adott mentális képpel függ össze, az a táj az ő tudatában teljesen másképpen jelenik meg, teljesen más mentális ábrázolásban.

A *kutya* szó ugyanúgy, mint a többi szó a nyelvi emlékezetben nem izoláltan, hanem a KF-ok egész halmazában van jelen. Minden kommunikációs fragmentum képes nagyobb és összetettebb szekvenciákat is alkotni, és ezáltal más potenciális információs mezőkhöz is kapcsolódik. Tehát a *kutya* szó által előhívott mentális kép (domén) minden alkalommal egy szélesebb kommunikációs közegbe illeszkedik be, amelyben ez a szó a beszéd pillanatában benne van. Ennek a tükrében a kutya képe úgy jelenik meg, mint egy nagyobb kognitív tartománynak az integráns része. Akármennyire is szeretnénk elképzelni „általában” a kutya képét, ez nem fog sikerülni, mivel ez minden egyes alkalommal beleolvad a teljes mentális képi közegbe, és nem választható el a benne lévő többi képtől (pl. kóbor kutyák a budapesti utcákon, a vak embert kísérő kutya a metróban, a vadnyulát üldöző agár a vádászatot ábrázoló panorámás képen, a tv-ben bemutatott kutyakiállítás stb.).

Az a nyelvi közeg, amellyel egy adott absztrakt objektum kapcsolatos, mindig több „képszerű komponensből” áll. Ennek köszönhető az, hogy ebben a közegben az absztrakt objektum is bizonyos képi megtestesülést nyer. Nem tudjuk például vizuálisan elképzelni az örömet, de ha előhívjuk azoknak a nyelvi kifejezéseknek a halmazát, amelyekben az *öröm* szó is szerepel (pl. *sugárzik belőle az öröm; nem bír magával az örömtől; örömében majd fölveri a házat; ugrándozik, tombol örömében; tapsol örömében; táncra perdült örömében; könny csillan a szemében az örömtől; sír örömében; az öröm lángja ég a szemében; stb.*), akkor, ha nem is közvetlen, de mindenképpen egy „közvetett” kép alakul ki bennünk róla. Az első pillantásra sokszor úgy tűnhet nekünk, hogy elő tudjuk hívni az adott tárgynak mint olyannak a mentális képét. A közelebbi elemzés viszont azt mu-

tatja, hogy az ember emlékezetében ennek a tárgynak több alternatív képe rögzült, és ezek mindegyike a konkrét nyelvi kifejezésből vagy a konkrét nyelvi szituációból ered.

Feltehetjük a kérdést, hogy min alapul az „ugyanazt a nyelvet” használó egyének között megvalósuló belső mentális képvilágnak a kölcsönös konvertálhatósága? Először is azon, hogy ők „ugyanazt a nyelvet használják”, ami azt jelenti, hogy az emlékezetükben tárolt KF-ok állománya és a velük kapcsolatos használati tapasztalat bár nem azonos, de igen nagyszámú hasonló komponenst és szituációképet foglal magában. Ezen kívül ebben nagy szerepe van az adott nyelv- és kultúrközösségre jellemző világnézetnek is. Ha a két beszélgető partner úgy érzi, hogy ők „ugyanazt a nyelvet használják”, akkor ez azt jelenti, hogy ők biztosak abban, hogy mindkettejük emlékezetében hatalmas mennyiségű konkrét kifejezés és használati szituációkép tárolódik, amelyeket az egyik partner vagy ugyanolyan közvetlenséggel ismer, mint a másik, vagy könnyedén képesek összhangba hozni a saját tapasztalataikat. Egy adott kifejezésnek a beszélő tudatában létrejött képe ennek a kifejezésnek a használati történetét tükrözi. Ha a különböző beszélők hasonló tapasztalattal rendelkeznek, akkor ennek a tapasztalatnak hasonló a képi tükröződése is. Ha a kommunikációs partnerek meg vannak győződve arról, hogy a nyelvi kifejezések által előhívott mentális képek teljesen vagy nagyobb részben kölcsönösen felismerhetők, akkor köztük olyan érzés támad, hogy „értik egymást”. Természetesen, a beszélők közötti kommunikációs kontaktus nemcsak a mentális képvilág „egységén” alapul, hanem igen fontos szerepet játszik benne a partner személyiségéről alkotott kép is, a korábbi társalgási tapasztalatok stb. Érdemes hozzátenni, hogy a nyelvi anyagon kívül nem létezhet egyetlen gondolat sem, hiszen abban van kódolva, rögzülve. Ez fordítva is igaz. A foszlányos és eleve defektív eseteket kivéve, a nyelvi anyag sem létezhet a gondolat nélkül. Viszont az is igaz, ahogy azt az értelmetlen olvasás és hallgatás is mutatja, a nyelvi anyag összekomponálása magától is végbe mehet, a megértésére irányuló beállítás nélkül, de az ilyen anyag nem rögzülhet az emberi tudatban. A nyelvi anyag kifejezésekbe történő összeállításának és a kész kifejezésekben megtestesült értelem felismerésének a képessége nem azonosak egymással (Выготский 1956: 331).

A beszélő nyelvi tevékenysége minden pillanatában igyekszik értelmes egészebe integrálni az előhívott benyomások, visszaemlékezések és asszociációk áramlatait ahhoz, hogy az, amit ő közlésnek szán, olyan képként jelenjen meg előtte, amely belsőleg elégséges mértékben egységes, és megfelel a közlés céljának, valamint a kommunikációs tér sajátosságainak. Ennek megfelelően történik meg a nyelvi anyag kiválasztása és szerkesztése is. A szóban forgó közeg központját képező gondolat azonban állandóan változtatja a kontúrját, és ennek megfelelően változnak azok a feltételek is, amelyekben az értelmi fókuszálás és integrálás folyamata végbemegy. A beszélő minden következő beszédaktus alkalmával némileg más nyelvi világban találja magát. Az újabb benyomások és asszociációk rárakódnak a régebbiekre, összeolvadnak az újabb modifikációkban, és ezzel megváltoztatják annak a gondolati közegnek az alakját, amelyben a nyelvi tevékenység folyik. Az értelmi-gondolati folyamat soha nem a semmiből keletkezik, és soha nem a semmi-

ből bontakozik ki. Ezt a folyamatot mindig az a beszélő tudatában aktualizálódó nyelvi anyag idézi elő, amelyből a beszélő igyekszik létrehozni a megnyilatkozást, vagy amelyet igyekszik felismerni és felfogni. Minden megnyilatkozás paradox módon egyrészt egységes, zárt egészet alkot, amelynek a határai világosan ki vannak jelölve, mivel másképpen nem is számítana közlésnek, másrészt pedig ez olyan egység, amely többféle különböző tényező kölcsönhatásának eredményeként jött létre, és amely képes magához vonzani a végtelen értelmi potenciákat. Azt lehet mondani, hogy az adott közlés által aktivált gondolati folyamatnak csak kezdete van, és nincsen vége, nincsenek külső határai, nincs semmilyen előre kijelölt haladási pályája, de van egy meghatározott kerete, amelyben kifejezésre juthat, és ez nem más, mint az adott nyelvi megnyilatkozás kerete. Ez azt jelenti, hogy bármilyen megnyilatkozás képes befogadni bármilyen olyan információt is, amely közvetlen módon nem is kapcsolódik az összetételében szereplő fizikális elemek egyikéhez sem. Nem tudjuk korlátozni vagy szabályozni ezt a folyamatot, illetve előre meghatározni az értelmi mezők kiválasztásának az elveit, amelyek valamilyen módon befolyásolhatják az adott megnyilatkozás megértését. Világosan láthatjuk, hogy az ilyen megközelítés teljes ellentétben áll azokkal a strukturális törekvésekkel, amelyek értelmében pontosan meg kell határozni a kutatás tárgyát a lingvisztikai, irodalmi és szemiotikai elemzés számára. A mnemonikus közeg nyitottsága, amely átítatja az egész szöveget, tulajdonképpen minden ilyen jellegű szabályozást mesterséggé tesz. A megnyilatkozásba bekerült értelem nyitottsága nemcsak, hogy nem rombolja a megnyilatkozás egységét, vagy mossa el a textuális formáját, hanem ellenkezőleg: elősegíti feltárni ezt a tulajdonságot. A megnyilatkozáshoz való viszonyunk elsősorban abban nyilvánul meg, hogy egységet alkotó „szövegnek”, egységes fenoménnek tekintjük. Minden konkrét nyelvi megnyilatkozásnak mint kommunikatív egységnek a határait, Bachtin gondolatait követve, az adó-vevő kölcsönös cseréje jelöli ki (Бахтин 1986: 441).

A fenti néhány gondolatot felvázoló eszmefuttatásnak az volt a célja, hogy az emberi nyelvet ne valamiféle absztrakt rendszerként mutassuk be, hanem olyan létként, amely rendeltetésének megfelelően biztosítja az emberi létezés feltételeit. Az emberi nyelvek az emberi agyban nagyon is konkrét formában léteznek. A nyelveket ábrázoló különféle intellektuális konstruktumok, lingvisztikai modellek viszont nem mások, mint absztrakciók. Lényegük meg nem értése azt okozza, hogy az emberi nyelveket valamiféle emberi eszközként fogják fel. Így a nyelveket a legjobb esetben is csak metaforikusan lehet értelmezni. A neurolingvisztikai kutatások egyre világosabban bizonyítják, hogy az emberi nyelv az emberi agyban nem külön területként, külön modulként létezik. A nyelvet az emberi agy egyik legfontosabb tulajdonságának tekinthetjük. A nyelvet nem értelmezhetjük eszközként, mivel a nyelv nem kívülálló dolog az emberhez viszonyítva. A nyelv nem létezhet a konkrét embereken kívül. Így az emberi nyelv eszközként való felfogása teljesen elfogadhatatlan. Az ember fogalma kötelezően implikálja a nyelv fogalmát is. Az ember olyan lény, amely természeténél fogva „nyelvileg” meghatározottan létezik. A nyelv nem valamilyen kiegészítője az embernek, hanem konstitutív tényezője, kognitív felszereltségének, programjának releváns eleme. Ha valaki mégis ilyen

vagy olyan oknál fogva előhívja azt a metaforát, amely az emberi nyelvet kommunikációs eszközként jellemzi, hozzá kell tennie azt is, hogy ez az eszköz nemcsak interperszonális funkciót tölt be, azaz olyan eszköz funkcióját, amely lehetővé teszi a különböző emberek egymás közötti kommunikációját, hanem igen lényeges intraperszonális funkciót is, mindenekelőtt kognitív funkciót, amely biztosítja az ember számára a külső világ megismerését, a róla szerzett információk kategorizálását, konceptuálizását, kumulálását, a mások által létrehozott tudás rekonstruálását, az ember belső világát érintő elképzelések, meggyőződések, hitvallások stb. rögzítését. Ezen kívül hozzá kell tenni azt is, hogy mindkét funkció a nem szigorú értelemben vett nyelvre vonatkozik, mivel az eszköz funkcióját valójában csak a nyelvi mechanizmus kimenetét képező kész termékek, azaz a szavak, a megnyilatkozások, a szövegek tölthetik be, amelyek úgy viszonyulnak az emberi nyelvhez, mint bármely termék ahhoz a termelési programhoz, amely alapján ezt a terméket legyártották. Az emberi nyelvet nem szabad a nyelvi mechanizmus működése során létrehozott kész közlésekkel azonosítani vagy bennük keresni a nyelvet.

Nyilvánvaló, hogy egy ilyen megközelítés egészen más fényben mutatja be a nyelv természetét. Ez viszont más kutatási stratégiát, más kutatási hozzáállást is igényel.

SZAKIRODALOM

- Bañcerowski, Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Szerk. Nyomárkay István. ELTE BTK, Budapest.
- Bañcerowski, Janusz 2001. A nyelvtudomány paradigmái. *Nyr.* 125: 1–29.
- Bañcerowski, Janusz 2000. A szavak kapcsolódási mechanizmusa a világ nyelvi képének tükrében. *Nyr.* 124: 349–52.
- Bañcerowski, Janusz 2006. A világ nyelvi, tudományos és kultúrképe mint a második valóság komponensei. *Nyr.* 130: 187–98.
- Бахтин М. М. 1986. *Литературно – критические статьи*. Москва.
- Бурвикова Н. Д. 2007. Речевой фрагмент и методика русского языка как иностранного. *Вестник. Современный русский язык: функционирование и проблемы преподавания*. 21. Российский культурный центр. Венгерская ассоциация преподавателей русского языка и литературы. Будапешт. 15–8.
- Carruthers, J. Mary 1994. *The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Casey, S. Edward 1987. *Remembering: A Phenomenological Study*. Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis.
- Гаспаров Б. М. 1996. *Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования*. Новое Литературное Обозрение, Москва.
- Jakobson, Roman 1962. *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze. Selected Writings. I. Phonological Studies*. Mouton, s^o-Gravenhage.
- Jäkel, Olaf 1997. *Metaphern in abstrakten Diskurs-Domänen. Eine kognitiv-linguistische Untersuchung der Bereiche Geistestätigkeit, Wirtschaft und Wissenschaft*. Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main.
- Kiss Jenő 2008. A nyelvi változás – kutatói dilemmák. (2008. március 31-én az MTA székházában megtartott székfoglaló előadás).

- Kövecses, Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Lemke, L. Jay 1991. Text Production and Dynamic Text Semantics. In: Eija Ventola (ed.): *Functional and Systemic Linguistics*. Mouton de Gruyter, Berlin & New York.
- Леонтьев А. А. 1969. *Язык, речь, речевая деятельность*. Москва.
- Paivio, Allan 1991. *Images in Mind: The Evolution of the Theory*. Harvester Wheatsheaf, New York & London.
- Петренко В. Ф., Нистратов А. А. 1981. «Коэффициенты образности, конкретности и ассоциативной значимости для 84 русских существительных». *Общение. Текст. Высказывание*. Москва.
- Richardson, T. E. John 1980. *Mental Imagery and Human Memory*. St. Martins, New York.
- Выготский Л. С. 1956. *Избранные психологические исследования*. Москва.

Bañcerowski Janusz

SUMMARY

Bañcerowski, Janusz

The notion of 'language' in actual language use

The aim of this paper is to present human language – not as a kind of abstract system but as something designed to establish the conditions of human existence. Language cannot exist outside its concrete speakers. Hence, the concept of language as a tool is totally unacceptable. Man is a creature that is naturally determined by language. Language is not some kind of appendage to humans but their constitutive feature, a relevant ingredient to their cognitive apparatus or program. Human language should not be equated with, or sought within, complete utterances that our linguistic mechanism creates.

In the author's opinion, the smallest components of language use are **fragments of communication**. Fragments of communication are indivisible units that can be directly detected in the process of language use and are primary holistic segments of linguistic reality irrespective of their internal structure or schema of production. The internal syntactic, semantic, or morphological structures that can be attributed to them by logico-syntactic or etymological analysis, or indeed the origin of the words making them up, are irrelevant or marginal for everyday language use, even though researchers may take a certain metalinguistic, historical, or intellectual interest in such structures. In reality, when we have to do with a sufficiently familiar language, we do not form words out of morphemes or the latter from even smaller constituents, and do not analyse their morphological makeup in order to understand their content; all we bear in mind is how the given word is connected to other words. Fragments of communication are not units like words or morphemes: their essence is how speakers "live in" their language and how they "live by" them in the circumstances of linguistic existence. Human mind is able to "amalgamate" recurring slices of human experience into indivisible units, into individualised mental objects having a unique intellectual and aesthetic load, a wide network of associations, thematic potential, emotional tonality, etc., a fact that is one of the most important prerequisites of everyday language use.